

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

KÉTSZÁZ ÉVE SZÜLETETT, DE VAJON MEGVÉNÜLT-E JÓKAI?

Könnyű föltenni a kérdést, válaszolni már nehezebb. Nem azért, mintha például én magam, mint fiatal, nem hinnék a vénülésben, hanem azért, mert lassan a vénülés szót sem fogják érteni az olvasni alig-alig tudó serdülők. Persze én vagyok a hibás, mert nem nézek elég reklámot, ezért például nem is értem, miért hirdetik ötpercenként a televízióban a „fullos karácsonyt”, amelyet a nézők nyilván a főpolgármesterről elnevezett ünnepnek tartanak. Ráadásul nemcsak Jókai írt rengeteget úgy, hogy összes művei még mindig nincsenek teljességgel összegyűjtve, illetve modern, kellően fölszerelt kiadásban nem tették őket közzé, hanem róla is annyit írtak, hogy az alig-alig áttekinthető. Éppen ezért például arról a regényről, amely ennek a cikknek a tiszteletlen vagy csúfondáros címéhez ihletet adott, vagyis a *Mire megvénülünk* (1865) című remekműről a legtüzetesebb és -ledorongolóbb értékelést Jablonkay Gábor jezsuita tanár írta, mégpedig azért, mert Jókait nyíltan szabadkőművesnek tartotta, aki a leggorombább módon gúnyolódik a katolikus valláson. Ezt főleg az ateistának tűnő Topányi és a hívő Árvaffy Loránd „hitvitájából” vett idézetekkel támasztja alá, holott figyelmesebb olvasással véleményem szerint megállapítható, hogy Loránd képes sarokba szorítani és önironikus gúnyolódásra kényszeríteni vitapartnerét, mert végül is rábizonyítja, hogy a teremtett világ természettudományos alapú megközelítése egyáltalán nem zárja ki, sőt valódi filozófiával ötvözve újabb érvekkel szolgálhatja Istennek mint a mindenség Teremtőjének és Urának létezését: „– Értem – szólt az ateista, Loránd szemébe tekintve. – Te most megmutattad nekem, hogy amilyen végtelen a teremtés eszméje a rettenetes mindenségig, olyan végtelen az lefelé a képtelen semmiségig: és ez az Isten!

Loránd arcán a magasztos megnyugvás mutatá, hogy ez volt célja.

– Kedves öcsém – szólt Topányi, két kezét Loránd vállára téve. – Ezt az eszmét én régóta ismerem. A végtelenség előtt én is leroskadok, s azt is felfogom, hogy mi is egy osztályt képezünk felfelé a csillagokhoz, s egy fokozatot lefelé az ázalékférgekhez. Hanem azután eddig van. S tán ez a féreg, akit én megöltem, hogy a szárnyában gyönyörködjem, éppen úgy

hitte azt, hogy ő a mindenség közepe, aki körül a világ forog, mint Platón tollatlan kétlábú állatai, s midőn haldokolva utolsó zöngését hallatta, tán éppen úgy követelte, hogy e bosszúra hívó hangot feljegyezze valaki, mint mikor Varsóban négyezer mártír énekelte utoljára, hogy »Nincs még oda!«

– Nem az a hitem, uram. Az efemer rovar története: az egy nap; az ember története: az egy élet; a nemzetek története a századok, és a világok története az öröklét; s az örök igazság eljön mindenkire az elmaradhatatlan egymásutánban.”

Jókai világnézeti háttérét tulajdonképpen először Várkonyi Nándor értette meg, ő volt ugyanis az az egyetemes műveltségű tudós, aki értelmezte a kérdést *Sziriat oszlopai* című könyvének folytatásában, *Az elveszett paradicsom* című monográfiában, amelynek első részletei 1988-ban, egésze 1994-ben jelent meg.¹ Ő volt az első, aki megbízható módon tudta megmagyarázni a filozófia, a természettudomány és a költészet összekapcsolódásának korszakait. (Szinte fölösleges megemlíteni, hogy az ő hatása és művei nélkül Weöres Sándor világa elképzelhetetlen volna; így tehát Jókai és Weöres összekapcsolása is szükségszerű!)

A legutóbbi időben pedig Brunner Attila egy rendkívül izgalmas tanulmányában kimutatta, hogy a leghelyesebb a filozófia- és eszmetörténészek által bevett, irodalomtörténészek által viszont ritkán alkalmazott terminussal – a „vitalizmussal” – illetni azt a gondolkodásmódot, amely az idézett regényrészletet is érthetővé teszi. A vitalizmus – amelynek 19. századi újralfelfedezője Alexander von Humboldt volt – egyaránt megjelenik a képzőművészetekben és irodalomban. Brunner szerint ez az „életerő-hipotézis olyan princípium feltételezését jelenti, amely a holt anyagtól alapvetően eltérő élő anyag létrehozására törekszik; amely nem lélek, nem is pusztán anyag, de saját tulajdonságokkal bír és hatásában érzékelhető. (Hasonlóan működik, mint bátyjánál, Wilhelm von Humboldtnál az organizmusként értett nyelv.)”² Ha elfogadjuk a vitalizmus fogalmát, akkor rengeteg helyét fogjuk végre megérteni akár Jókai, akár Madách és még jónéhány magyar gondolkodó és író műveinek. Ezután nézzünk még egy eléggé elkoptatott és eléggé sokértelmű fogalmat is, a „miszticizmust”, amelyet nem akaríri, hanem maga Mikszáth Kálmán alkalmazott – inkább dicsérőleg, mint kárhozzátólag – Jókaira és általában a

¹ Várkonyi Nándor: *Az elveszett paradicsom*. Lektorálta és az *Utószót* írta Vekkerdi László. Pécs, Pannónia Könyvek, 1988; illetve a második, teljes kiadás (utószó: Rajnai László), Széphalom Könyvműhely, Bp., 1994.

² Brunner Attila: *Jegyzetek a vitalizmus magyarországi történetéhez. Humboldt, Madách, Jókai*. Irodalomtörténet 95/3., 2014. 333-356. (334-335.)

„csecs-emöként” táplálkozó „poétákra.” Ugyanis az ő – bizonyos értelemben páratlan – Jókai-életrajzában van egy hely, ahol – kissé meghökkentő módon – Jókai siklósi képviselőségével, tehát egy politikai szerepvállalással kapcsolatban tér ki egyedül Jókai vallásosságára:

„Siklóson némi gyökere volt, mint a felsőbaranyai egyház-megye gondnokának, bár ezt a hivatalát nem vitte valami nagy hévvel. Vallásos volt ugyan, mint többnyire a poéták, kik a miszticizmus emlőin élnek, de nem tudott erős felekezeti ember lenni. Nagyon elütött e tekintetben szüleitől és családja tagjaitól, kik mind vastagnyakú kálvinisták. Sokkal fennköltebb lélek volt, sokkal hatalmasabb szellem, mintsem hogy beálljon ama hétköznapi munkások közé, kik korlátokat építenek emberek hite között – Isten nevében. »Minden hit jó, csak megtartsátok« – írja – »Legyen mindenki tisztelettel a másé iránt, s legyen a szívében szeretet, mely nélkül a hit megholt állat.«”

Ami Jókainak a felekezetiességét illeti, ott jobban állunk szakirodalmilag, mert viszonylag sok érdekes és értékes tanulmány tárgyalta a közelmúltban Jókai és a kálvinizmus viszonyát (mert hiszen az előbbi Mikszáth idézetben a derék biográfus megelégedett a „vastagnyakúság” emlegetésével, de azt is csak a családra vonatkoztatta). Ezek közül feltétlenül kiemelném Hermann Zoltán tanulmányát, aki két regény (*Az elátkozott család* és *A barátfalvi lévita*) komoly és ironikus állásfoglalásait tárgyalja ebből a szempontból.³ Viszont feltétlenül hozzá kell tennünk azt, hogy akármennyire is ismeri és használja a Jókai az antik görög-római valamint ókori keleti – tehát például egyiptomi, babiloni, héber, indiai stb. – mítoszokat és vallástörténeti mozzanatokot, azért központi helyre mindig is a Bibliában lefektetett teremtés- és megváltástörténetet emeli.

Ennek szerintem legszebb példája az 1855-ben írott *Oceánia* című kisregénye. (Sajnos ennek mai napig nincsen kritikai kiadása, és ezért még azt sem tisztázta eddig a kutatás, hogy milyen mértékben és hogyan használta fel Kőlcseynek *A ferrói szentfa* című töredékes elbeszélését Jókai...) Ebben az írásában ugyanis egyesíti a Platón által megőrzött Atlantisz-mítoszt és a bibliai özönvíz történetét. Ráadásul a történet főhőse megpróbálja megmenteni a legförtelmesebb bálványimádásba és bűnökbe merült, kontinens nagyságú Oceánia országát (amely azután Atlantisz módjára el is pusztul, és nem marad belőle egyéb, mint a Kanári-szigetek kis csoportja, ahová a kutatók egy része helyezi a mitikus Atlantiszt). Ez a hős Bar Noémi, egy Iz-

³ Hermann Zoltán: *A kálvinista Jókai. Az elátkozott család és A barátfalvi lévita*. In: Jókai & Jókai. Szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, L'Harmattan, Budapest, 2013. 247-258.

raelből a föníciai Türoszba, majd Karthágóba vándorolt tengerész, aki végül is csekély számú követőjét és családját tudja csak megmenteni, mert minden kísérletét visszautasítják a magukat örök győztesnek hívó szigetlakók.

Ha a Jókai által adott 'Noémi fia' jelentésű nevet megvizsgáljuk, akkor könnyen rálelünk, hogy ez a hős nem másnak a fia, mint a bibliai Ruth könyve egyik szereplőjének, Noéminak. Ruth maga – adoptálás révén – bekerült Dávid király ősei közé, így szerepel a Megváltó nevelőatyjának, Józsefnek nemzetségtábláján is. Jókai tehát nem csinál egyebet, mint egy görög mítoszt biblikussá alakít, ráadásul akkor, amikor – hiszen a Bach-korszakban vagyunk – Magyarország is úgy volt allegorizálható, mint elsüllyedt ország, ritka csodaként megmaradt túlélőivel.

Nagyon érdekes, hogy egyik utolsó regényében (*Ahol a pénz nem isten*) megint mintha a kozmikus, az ország és a Föld pusztulásához vezető katasztrófa előszelét érzékelné (ezt kitűnően elemzi Szilágyi Márton *Az elhibázott teremtés* című tanulmányában⁴). Így ír Jókai: „Van boldog ország Európában? Van ország, amelynek nevére az én szívem nagyot dobbanjon? Van egy eszme, amiért fel tudjak lelkesülni? Ki az a haza? A dobszóra felvonuló hadcsapatok? A huzakodó pártok? A munkaképtelen parlamentek? A gyűlöletszító nemzetiségek? Az elégedetlen munkástömegek? Vagy talán az agráriusok és merkantilisták? Vagy talán az egymást elátkozó vallásfelekezetek? Akik alatt mind mélyen és következetesen ássa aknamunkáját az anarchia, a nihilizmus, a hontagadás és égtagadás hatalmas szelleme? Ez a haza?”⁵ És nem sokkal később kiderül, hogy a félelem mélyén ott lappang a Föld lehetséges Atlantisz-sorsa: „Te mint geológus ismerni fogod a földtani tudósoknak azt a számítását, miszerint Európa fölszíne egyre süpped, a kiszámított évek múltán csak az Alpések, az Appenninek, a Kárpátok fognak a tenger színéből kilátszani, mint szigetek. Én már most látom ezt a képet magam előtt.”⁶ (Csak félve merem megjegyezni Jókai prófétaságát abban, hogy, ha utánaszámolunk, a Senki szigetének az al-dunai Ada Kaleh szigettel való azonosítása esetén, akkor tudhatjuk, hogy a sziget fölötti kettős fennhatóság Jókai által adott ötven éve éppen 1914-ben járt volna le...)

⁴ Szilágyi Márton: *Az elhibázott Teremtés*. In: Hansági Ágnes szerk.: Mester Jókai, Ráció, 2005. 137–148.

⁵ Jókai Mór: *Ahol a pénz nem Isten* (1904), sajtó alá rendezte: Kókay György, Akadémiai, Bp., 1971 (Jókai Mór Összes Művei, szerk. Lengyel Dénes és Nagy Miklós, Regények 71.) – a továbbiakban: JMÖM 71. 161–162.

⁶ JMÖM 71. 162.

Talán hihető és elfogadható, hogy – mint annyi más kérdést Jókaiival kapcsolatban – az ő vallásosságát is érdemes lenne tovább és alaposan vizsgálni. Erre kiváló alkalomnak látszik a 200 éves évforduló. Addig is, amíg valaki magára nem veszi a feladatot, olvassunk bele a kétkötetes *Életemből* című mű első kötetébe, amely a maga a szerző által összeállított Nemzeti kiadás XCVI. részeként jelent meg. Ennek első fejezete *A márcziusi fiatalság*, a második pedig *A látható Isten* címet viseli.

„Minden nemzet addig él, amíg misszióját betölti; ha azon túlmegy, elmúlik, s ha új missziót talál, új alakban támad fel. A klasszikus korszak mítosza szerint a fátum fölötte állt még az isteneknek is; a bölcsészet ezt tagadja; de azt el kell ismernie, hogy az emberi szabad akarat egyenlő tényező az isteni hatalommal; mert enélkül a lélek nem volna lélek; s az a Teremtő, aki az embernek lelket adott, a hatalmát osztotta meg vele. És itt találunk rá a látható Istenre: amidőn az emberi szabad akarat valamit elront, hogy fordítja csoda módon ismét jóra. Néha óriási szenvedések, áldozatok árán, de amiknek díja az árát mindig túlhaladja.”